

2) у тематичній програмі для дітей дошкільного віку «Моє довкілля» (А.М.Богущ) [3], навчальних посібників для дітей старшого дошкільного віку в 2^x частинах (А.М.Богущ, В.Р.Ільченко).

Освітня концептуальна програма «Довкілля» (В.Р.Ільченко) – це природовідповідна модель неперервної освіти від дошкільля до випускного класу школи, що спрямована, за словами академіка С.У.Гончаренка, на з'ясування умов взаємовідносин між людиною і довкіллям, які приводять до її рівноваги; між людиною і технологією, що обмежують екологічні негаразди; між людиною і культурою, що переносять акценти із задоволення матеріальних потреб на біоцентричну позицію і ставлять у вершину кута зору цінність життя і людини як особистості [4:34].

Це концептуальна природовідповідна модель спрямована на пошук умов рівноваги між Довкіллям, Дитинством і його духовністю, на бік найдорожчого, що визначає майбутнє кожної держави, – Дитинства.

Програма «Моє довкілля» розрахована на роботу з дітьми старшого дошкільного віку, натомість це не унеможливує те, що вихователь може працювати водночас і за іншими загальнопедагогічними і тематичними програмами, які відповідають Базовому компоненту дошкільної освіти.

За змістом запропонованої програми підготовлено навчальний посібник для вихователів і батьків дітей старшого дошкільного віку (А.М.Богущ, В.Р.Ільченко. Довкілля. – Полтава, 2001, 2003). Крім того, нами опубліковано підручник для студентів ВНЗ дошкільних факультетів «Методика ознайомлення дітей дошкільного віку з довкіллям».

Вважаємо, що реалізація означених програмно-методичних матеріалів сприятиме реалізації висловлених В.О.Сухомлинським концептуальних положень дитинства, розвитку духовності майбутніх громадян України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богущ А.М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008.
2. Богущ А. Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. – К.: Видавничий дім «Слово», 2008.
3. Богущ А.М. Моє довкілля. – К.: Шкільний світ, 2006.
4. Ільченко В.Р., Туз К.Ж. Освітня програма «Довкілля». – К., Полтава, 1999.
5. Орієнтовний зміст виховання в національній школі. – К., 1996.
6. Сухомлинська О.В. Сухомлинський В.О. і проблеми дитинства // Наука і освіта. – 2001. – №5.
7. Сухомлинський В.О. – Т.2. – К.: Радянська школа, 1974.
8. Сухомлинський В.О. – Т.5. – К.: Радянська школа, 1978.
9. Щадриков В.Д. Духовність и творчество // Школа духовности. – 1997. – №2.
10. Юзвак Ж.П. Духовність: психологічні аспекти// Українська психологія: сучасний потенціал. – Т. 3. – К., 1996.

УДК 37.02

Є.П. Голобородько

СЛОВО ЯК КОМПОНЕНТ ПЕДАГОГІЧНОГО ВСЕСВІТУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті на основі аналізу педагогічної спадщини Василя Сухомлинського представлено аналіз використання видатним педагогом слова як джерела творчої сили, як засобу благородного впливу на учнів, батьків, колег, читачів та слухачів.

The article based on an analysis of pedagogical heritage Vasilja Suhomlinskogo analysis presents an outstanding teacher of the word as a source of creative power, as well a means of influence on students, parents, colleagues, readers and listeners.

Ім'я Василя Олександровича Сухомлинського – видатного радянського педагога – здобуло у світі заслужену шану і славу. Свої ідеї виховання і навчання підростаючих поколінь вчений виклав у 36 монографічних працях, у сотнях статей (понад 600), художніх творах для дітей (близько 1200) та блискуче зреалізував їх у педагогічній діяльності, будучи вчителем української мови та літератури, російської мови та літератури, завідувачим районним відділом народної освіти, директором Павлівської середньої школи на Кіровоградщині, членом-кореспондентом АПН РРФСР, академіком АПН України.

Маючи базову освіту учителя-словесника, В.О. Сухомлинський висококваліфіковано володів словом. Він результативно користувався ним і як джерелом творчої снаги, і як засобом благородного впливу на учнів, батьків, колег, читачів та слухачів.

Невичерпним джерелом його різнопланової багатоаспектної науково- та соціально-педагогічної діяльності було друковане слово філософських, екологічних, політичних наук та класичної педагогічної спадщини (Я.-А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Ф. Песталоцці, Ф.-А. Дістервег, Г.С. Сковорода, К.Д. Ушинський, М.І. Пирогов, Л.М. Толстой, Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, Я.Корчак, А.С. Макаренко), а також усне слово народної педагогіки, такі перлини творчості мас, як прислів'я, поговірки, казки та приказки, народні афоризми, думи, притчі, легенди тощо. Активно і предметно Василь Олександрович спілкувався з колегами своєї та інших шкіл, вивчаючи передовий педагогічний досвід у межах дослідження актуальних проблем виховання і навчання.

Зміст і засоби навчально-виховної роботи Сухомлинський розглядав насамперед крізь призму тогочасних ідейних категорій – виховання всебічно і гармонійно розвинутої особистості з науковим світоглядом, високою моральністю, громадянськістю, добротністю. Все це, на переконання вченого, формується найперше *в праці*, з допомогою натхненного *слова*, шляхом розвитку *почуттів* та ін. Однією із заслуг В.О. Сухомлинського є його глибоко обгрунтоване положення про велике виховне і розвивальне значення слова. При цьому важливо, *яким* є слово, – розумним і чуйним, ясним і дохідливим, принциповим і відвертим, щирим і доброзичливим, упевненим і переконливим, чи, навпаки, – пустим, безбарвним, нікчемним, фальшивим, розрахованим не на те, щоб проникнути в душу вихованців і підтримати, збудити гідність, віру в себе, в кращі людські ідеали, а на те, щоб «принизити дитину», «розпекти», «пробрати» і т.ін.

Прикметно, що окремі свої праці вчений-педагог так і називає, наприклад, «Слово про слово», «Слово до батьків», «Слово до учнів», «Слово до спадкоємця» і подібні («Листи до сина», «Лист дочці», «Лист молодому батькові», «Лист про педагогічну етику», «Розмова з молодим директором», «Сто порад учителеві», зокрема «Як добитися, щоб слово вихователя доходило до серця вихованця» та ін.).

У статті «Слово про слово» Сухомлинський розкриває свої концептуальні положення про виховний потенціал слова, який, до речі, недооцінює немало вчителів, вихователів. Цим зумовлюється зневажливе ставлення до виховної бесіди, зокрема, до «живого звернення до розуму і серця людей». Особливо це стосується, підкреслює автор, дитинства, коли спостерігається найглибший вплив слова *вихователя*. «Звичайно, – пише далі майстер педагогічної теорії і практики, – у формуванні духовного обличчя людини велику роль відіграють поведінка, взаємини в колективі, конкретна праця на благо народу. Але ж і поведінка, і взаємини, і праця – все це залежить від складних процесів, що відбуваються в душі, найважливішим засобом впливу на яку є *слово*». В руках вихователя слово, підкреслює класик радянської педагогіки, – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора. І далі продовжує: «Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру і різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки». У *слові* Василь Олександрович вбачає місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність.

Та від себе додамо, що, на жаль, вихователь часто-густо не дбає так про своє знаряддя творення особистості людини, як турбуються інші митці про інструменти та засоби своєї праці.

У статті наводяться неповторні переконливі приклади з життєдіяльності педагога про те, що такі ж гарячі почуття, як картини природи, красиві вчинки людей, твори мистецтва, може пробудити і *слово*. Тому він не лише вмів вплинути словом сам на душу учня, а й його, учня, налаштувати на спостереження, самостійне мислення, породження схвильованого і хвилюючого слова. Це була ціла система колективної літературно-творчої діяльності, особливо з написання казок. Сам Василь Олександрович згадував: «Ми написали тисячі казок. Хто ж їх автор? Це чудова українська ніч, і декілька поколінь маленьких дітей, і я – всі ми творці казок Школи під Голубим Небом». Педагог був переконаний, що всі діти можуть писати казки, вірші, оповідання. Вони й писали, розповідали, особливо казки, учням інших класів, дошкільнятам, батькам. Найчастіше це відбувалося на Святі Казки. На розвиток творчості учнів, їхньої самостійної думки, образного мислення був націлений і весь педагогічний колектив школи, перед яким ставилось завдання вивчати спеціальну проблему «Оточуюче життя – думка – слово». Так з допомогою життєдайної сили *слова* В.О. Сухомлинський прилучав до «краси душі, краси любові – найбільшої на Землі краси» (В. Сосюра) своїх вихованців. Тому й радив відомий педагог учителям, якщо вони прагнуть перетворити виховання у мистецтво, відточувати *слово*. Про що на завершення статті, звертаючись до вчителів, він писав так: «Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. *Слово* – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру... Тож оволодіймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса».

Віриш «Слову» Василя Сухомлинського, зверненому до батьків, в якому він веде розмову саме про високу місію чоловіка в сім'ї. Це можна проілюструвати низкою закономірностей, що їх вивів учений, а саме: «Хочеться, щоб усі батьки розуміли: міра синівської дисципліни визначається мірою батьківської відповідальності за своїх дітей», «Служіння батька людям, вірність і відданість рідній країні – це гордість дітей», «У словах, «Ой а що мені тато мій скаже...» – чується не страх, а гордість», «Чим яскравіше світять заслуги батька перед суспільством, тим необхідніше синові *власне* світло», «Пізнання моральних багатств у власному батькові – нічим незамінні уроки громадянськості», «Якщо кожний син стане дивитися на батька закоханими очима, певен, не буде місця неслухняності, неповазі» та ін.

Думається, і сучасний батько відчує заклик до нього В.О. Сухомлинського: «Знайте і пам'ятайте – діти переживають ваше падіння, як своє особисте горе, сприймають вашу радість, як свою. Бережіть же дитячу любов до людини, зміцнюйте віру в людину».

А скільки житейської мудрості і науки у «Слові до учнів», на нашу думку, всіх прийдешніх поколінь. Найперша теза, яку розкриває автор, про ставлення нашого народу до школи. Він часто з цією метою розповідає все новим і новим учням бувальщину, як жителі його села Василівка після війни вирішили, хто може рухатися, повинен зробити з глини і обпалити на вогні (на якому завгодно: із соломи, соняшника) – по три цеглини для шкільної пічки. Цеглу зробили, піч склали і затопили. У шкільній землянці почалися уроки...

Тому *перше* слово до учнів зводиться до того, що якими б відкриттями не збагачувалася наука, які б роздуми і таланти не народжувались, школа з її елементарними знаннями, з її азбукою і першим читанням, з її вчителем і наставником, назавжди залишається в душі людини як перше джерело власного розуму, здібностей, благородства, високої вихованості, науки життя. *Друге* слово поглиблює розуміння учнів їхнього місця в суспільстві: школярі не просто зібралися в одному місці, це «дитяче суспільство, що живе за своїми гармонійними законами, які розвивають і умудряють людину і водночас зміцнюють суспільство дорослих, становлять його гордість». Говорить майстер педагогічної справи і про джерело дитячого щастя – працю дорослих. *Наступне* слово про радість і гордість пізнання. Вченого тривожить, що у зв'язку не тільки з загальнодоступністю, а й обов'язковістю навчання, в очах деяких (а ми сьогодні можемо сказати значної кількості)

молодих людей воно перестало бути благом. Гірше того, для частини школярів навчання є тягарем, а іноді навіть карою і мукою або просто нині непрестижним заняттям. Та учні повинні пам'ятати, що успіх у житті може стати реальним і досяжним тільки тоді, попереджає вчений, коли людині хочеться вчитися, коли в тому, що вона *ходить у школу, читає, пише, пізнає*, – вона відчуває радість і знаходить людську гідність. Бо ж, хто не знає джерела своїх духовних благ, той живе порожнім, беззмстовним життям. І, нарешті, *ще одне* ціннісне слово великого наставника про те, що учіння може сприйматися як щастя, цікава діяльність за умови, якщо учень виховує в собі насамперед *мислителя*. У розвитку інтелекту людини, вчить мислитель Сухомлинський, виняткову роль відіграє співвідношення того, що вкладено в розум у готовому вигляді, і того, що прийшло, утвердилося завдяки самостійним міркуванням. Чим більше треба запам'ятати на уроках (а від цього нікуди не дінешся), тим активніше повинна працювати «лабораторія» думки, де головний творець і трудівник – сам учень.

В *останньому* слові до учнів В.О. Сухомлинський висловив своє побажання і першокласнику, і випускнику, щоб вони шкільні роки згадували протягом усього життя з щасливим почуттям любові і вдячності.

Своє небайдуже, глибоко зацікавлене, по-громадянському відповідальне ставлення до теорії та практики навчання і виховання відобразив наш світоч цієї справи у «Слові до спадкоємця», що буде рости своїх вихованців у ХХІ сторіччі. Після 35 років наполегливої, самовідданої творчої праці в школі Василь Олександрович виборов моральне право залишити молодим колегам на грані століть і тисячоліть свої заповіді. Наведемо їх.

1. Нехай роки дитинства і отроцтва ваших вихованців будуть роками пізнання Вітчизни, її землі, праці багатьох поколінь, героїв ратних та трудових звитяг. Подорожуйте разом зі своїми вихованцями, пізнавайте рідний край, збагачуйте і звеличуйте його!

Можна привести немало прикладів, що колеги В.О.Сухомлинського ХХІ ст. виконують цей цінний заповіт, та працювати в цьому напрямку ще треба немало.

2. Велич і краса стають доступнішими людині, яку ми виховуємо, лише постільки, поскільки вона відчуває себе сином Вітчизни і міряє свої вчинки, свою працю, свою діяльність найвищою міркою – міркою служіння Батьківщині.

Доцільно було б провести диспут чи дискусію сучасних учнів на таку тему.

3. Відкривайте у своїх вихованців очі на світ так, щоб уже в роки дитинства і отроцтва кожного хвилювали громадянські, людські думки і особливо прагнення.

З багаторічного свого досвіду вчений-педагог виніс тверде переконання в тому, що вищим досягненням виховної роботи є моральна серцевина бажань вихованців. Якщо в основі їх лежить благородне прагнення дати щастя близькому співвітчизнику і далекій добрій людині, тоді вихователь – справжній творець нової людини.

За нашими спостереженнями небагато учнівської молоді сьогодення переймаються турботою про щастя для інших.

4. Незмірно важче, ніж навчити читати й писати, розуміти закони електричного струму і таємниці будови мікрочасток, – незмірно важче навчити юного громадянина відчувати поряд себе людину з її багатогранними потребами і станом душі. Учть, мій молодий друже, читати людську душу – це мій четвертий заповіт.

І думається, чи ми, дорослі – батьки і навіть фахівці, уміємо відчувати душу іншого, коли скільки безпритульних дітей у нашому суспільстві сьогодні...

5. Продовжуйте себе в своїх вихованцях радістю творення добра для людей – це мій п'ятий заповіт. Ніколи не забувайте, що ... шкільне навчання – це не безпристрасне переказання знань з однієї голови в іншу, а щогодинне і щохвилинне доторкання сердець. Суть виховання якраз і є турбота про те, щоб маленька людина завжди відчувала свою гідність працівника інтелектуальної праці, гідність громадянина, гідність сина-дочки своїх батьків, гідність особистості, красивої своїми благородними намірами, поривами, успіхами.

Певна, що на виконання цього заповіту великого педагога зі світовим ім'ям, нам, кого він називає своїми спадкоємцями, ще слід докласти немало інтелектуальних і моральних зусиль.

6. І ще один заповіт Вам, мій молодий друже. Це найпростіший, але водночас і найважливіший заповіт: виховуйте знаннями. Адже виховання можливе лише тоді, коли струмок знань ніколи не висихає. Джерело такого струмка – книжки. Неможливо бути педагогом, наставником, якщо у вас немає свого – неповторного, глибоко особистого життя у світі книг.

В. О. Сухомлинський вміло використовував *слово*, і щедро та талановито продукував його. Достатньо лише назвати його твори для дітей, згодом видані окремими книжками («Гаряча квітка». Оповідання та казки для молодшого шкільного віку. – К. «Веселка», 1978 р.; «Казки Школи під Голубим Небом». – К., Освіта, 1991 р.; «Чиста криниця». Казки, оповідання, етюди. Для сімейного читання. – К. «Веселка», 1993 р.; «Вогнегривий коник». Казки. Притчі. Оповідання. Упорядкування і передмова О.Сухомлинської. – К. «Вікар», 2008 р.), але це тема окремої розмови.

Варто також зазначити, що наш знаменитий педагог володів не тільки рідним словом. Він вільно послуговувався російською мовою; читав і розмовляв німецькою, польською, словацькою; читав і перекладав із словником чеською, болгарською, французькою.

Активно і авторитетно користувався словом учитель-громадський діяч і вчений як депутат Павлівської селищної Ради та Онуфріївської районної Ради депутатів трудящих, як член райкому та обкому Компартії України, як учасник науково-педагогічних семінарів, конференцій різних рівнів, симпозіумів, сесій, з'їздів учителів та ін. Виступав з лекціями перед населенням. Читав лекції з актуальних питань педагогіки в Республіці Куба, Народній Республіці Болгарії, Німецькій Демократичній Республіці.

Таке високомайстерне використання поліфонічності одухотвореного слова в професійно-педагогічній та літературно-художній життєтворчості знаного у всьому світі педагога – заслуженого вчителя УРСР, педагога-академіка не однієї Академії, педагога-земляка, педагога-лауреата першої Премії Педагогічного товариства УРСР; Державної премії Української РСР, нагородженого орденом В.І. Леніна, медаллю А.С. Макаренка та багатьма медалями Союзу РСР, педагога – Героя Соціалістичної Праці, В.О. Сухомлинського надовго залишиться взірцем для подальшого розвою благородства педагогічного всесвіту гідних спадкоємців у віках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Радянська школа, 1976-1977.
2. Василь Сухомлинський. Гаряча квітка. Оповідання та казки для молодшого шкільного віку. – К.: Веселка, 1978.
3. Василь Сухомлинський. Казки Школи під Голубим Небом. – К.: Освіта, 1991.
4. Василь Сухомлинський. Чиста криниця. Казки, оповідання, етюди. Для сімейного читання. – К.: Веселка, 1993.
5. Василь Сухомлинський. Вогнегривий коник. Казки. Притчі. Оповідання. Упорядкування і передмова О.Сухомлинської. – К.: Вікар, 2008.
6. Бондаренко Г. Про формування творчої особистості молодшого школяра засобами слова // Початкова школа. – №9. – 1998.